

**Társadalom és jog a közép- és
kora újkori Magyarországon**
Jogtörténeti tanulmányok

Miskolci Egyetemi Kiadó
2021

Miskolci Történelmi Tanulmányok 2.

Sorozatszerkesztő:

Viskolcz Noémi

A szerkesztőbizottság elnöke:

Tringli István

Szerkesztőbizottság:

Kunt Gergely

Nagy Gábor

Sz. Halász Dorottya

Borítóterv:

Kunt Gergely

A kötet szerkesztői:

Nagy Gábor

Sáry Pál

Tringli István

Viskolcz Noémi

ISBN 978-615-5626-62-3

ISSN 2677-1462

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Viskolcz Noémi – Sárly Pál:</i> Előszó	7
<i>B. Halász Éva:</i> Szlavónia alkotmánya? Csák nembeli Máté fia Máté bán 1273-as okleveléről.....	9
<i>Balogh Elemér:</i> A magyar büntetőjog előtt álló kihívások a 18. században.....	18
<i>Balogh Judit:</i> Székely főtisztségek Apafi Mihály fejedelemsége idején.....	28
<i>Díószegi Szabó Pál:</i> A várkapitányi felelősség és törvényi szabályozásának előzményei Nándorfehérvár 1521. évi elvesztésében	41
<i>Gedeon Magdolna:</i> A nemesi jogok korlátozása a montanisztika területén a 18. századi Magyarországon	53
<i>Gulyás László Szabolcs:</i> A hegyaljai mezővárosok kora újkori magyar nyelvű hivatali írásbeliségének középkori gyökerei.....	61
<i>Mikó Gábor:</i> Matthias Cocavinus formulárium és a Listhius-formuláskönyv (Két 16. századi formulagyűjtemény összefüggéseiről)	74
<i>P. Szabó Béla:</i> A jogi és politikai tanulmányok összefüggései a 17. századi magyarországi peregrinusok példáján	90
<i>Peres Zsuzsanna:</i> Az özvegyek jogai a kora újkori Magyar Királyságban	101
<i>Petrasovszky Anna:</i> Karl Anton Martini és a 18. századi magyar jogászképzés.....	111
<i>Erik Štenpien:</i> Néhány kora újkori felsőmagyarországi boszorkányper.....	121
<i>Tringli István:</i> A királyi birtokokról kiinduló hatalmaskodások elintézése a középkorban	128
A kötet szerzői	137

ELŐSZÓ

A Miskolci Egyetem számára kiemelkedő jelentőségű, hogy olyan interdiszciplináris konferenciáknak helyt adjon, amelyeken a kutatók és tudósok a legújabb eredményeiket mutatják be. Bölcsészek és jogászok – történészek és jogtörténészek Magyarország és Szlovákia egyetemeiről és kutatóhelyeiről – 2020. november 20-án a Miskolci Egyetem két intézetének (a Történettudományi Intézet, valamint a Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet) szervezésében tartottak közös tudományos értekezletet *Társadalom és jog a 16–18. századi Magyarországon* címmel.

Balogh Elemér előadásában a „rövid” 18. század magyarországi büntetőjog történetét vázolta fel. Kiemelte, hogy a büntetőjog tudományával elmélyülten csak kevesen foglalkoztak (Husztai András és István, Gochetz Gábor, Bodó Mátyás), s a progressziót jelző kodifikációs folyamat biztató, de sikertelen próbálkozásai (1712., 1795. évi operátumok) mellett a jogélet jellemzői közé tartoztak azok a boszorkányperek is, melyek a század első felében még intenzíven folytak (Szeged, 1726–1744). *Homoki-Nagy Mária* előadása rávilágított arra, hogy a mezővárosok 18–19. századi forrásai jól tükrözik e városok társadalmának rétegződését és a mindennapok jobbágy-paraszti világát; a családjogi és az öröklési jogi szokások mellett a telkes jobbágyok és a zsellérek között létrejött ún. szolgálati szerződéses viszonyt is bemutatják. Ez lehetővé teszi annak kutatását, hogy milyen normák alakultak ki a gazdák és béreseik között, milyen jogai és kötelezettségei voltak a számadó béreseknél és a gazdáknál; mindez pedig elősegíti a magyar magánjog belső fejlődésének vizsgálatát. *Tringli István* előadásában abból a jogelvből indult ki, amely az Anjou-korban általános érvénnyel kimondta, hogy a királyi birtokok honor birtokosait az általuk kezdeményezett hatalmaskodásért nem lehet perbe vonni, majd részletesen bemutatta azt az eljárást, melyet a per helyett alkalmaztak ilyen esetekben: a panasz benyújtását az aulában, a kancelláriában megfogalmazott királyi parancsot és az egyezsége ösztönzést. *Szabó Béla* előadásában arra a szoros összefüggésre hívta fel a figyelmet, mely a jogtanulás és a politica mint tantárgy elsajátítása között mutatható ki a kora újkori magyar peregrinusok esetében; az előadás személyes példákon, néhány korabeli hazai jogász sorsán keresztül igazolta ezt az összefüggést és a politikai tudás jelentőségét. *Oborni Teréz* előadásában az erdélyi rendi országgyűlés ügymenetét vizsgálta, s megállapította, hogy a 17. század második feléből fennmaradt országgyűlési naplók elemzése a rendek felelős, összehangolt fellépésére, esetenként erős befolyásukra enged következtetni. *Balogh Judit* előadása a középkortól kezdve bemutatta a székelység speciális katonai társadalmának főtisztviselőit, azok hatásköreit, választásuk módjait és megrajzolta azt az ívet is, ahogyan a választást a kora újkorban – az Erdélyi Fejedelemség fennállása alatt – az uralkodó által történő kinevezés váltotta fel. A székelyföldi nemesek helyett egyre többször kerültek nem székely főemberek e tisztségekbe, melyek egyre inkább elvesztették eredeti tartalmukat, s így gyakran szimbolikus tisztségekké váltak. *Petrasonszky Anna* előadásában Karl Anton von Martini életét, természetjogi munkásságát és annak a 18. századi magyar jogász-

képzésre gyakorolt hatását mutatta be. *Erik Štenpien* néhány kora újkori felsőmagyarországi boszorkányper elemzésén keresztül érdekes adalékokkal szolgált a korszak hiedelemvilágáról. *Peres Zsuzsanna* a joggyakorlat oldaláról mutatta be a kora újkori nemesi özvegyek jogait, házassági szerződések, végrendeletek és osztálylevelek tartalma alapján. Az előadás rávilágított arra, hogy az özvegyi jog esetében is igaz az állítás: a jogszabályba foglalt jogintézmény valódi sajátosságait a praxisban előforduló esetek elemzése nélkül nehéz megismerni. *Gulyás László Szabolcs* előadásában a hegyaljai mezővárosok kora újkori hivatali írásbeliségének középkori gyökereit elemezte. *Diószegi Szabó Pál* a végvári várkapitányi, várnagyi felelősség törvényi szabályozásának országgyűlési dekretális szabályozását vizsgálta Nándorfehérvár 1521. évi oszmán-török elfoglalásáig. A várak árulóira, átadóira (traditores castrorum) vonatkozó rendelkezések országos törvényekbe (1495, 1498, Tripartitum) is bekerültek. Amint e büntett – számos végvár elvesztését követően – a hűtlenség elkövetési magatartása lett, körvonalazódtak a végvárak őrzésének fokozott felelősségi szabályai, a központi ellenőrzés új módjai és a bűnösök megbüntetésének az uralkodót is kötelező törvényi kötelezettségei: mindezt jól tükrözi a Nándorfehérvár elvesztése miatt a két távollévő bán, Enyingi Török Bálint és Hédervári Ferenc ellen indított hűtlenségi perben hozott ítélet. *B. Halász Éva* Csák nembeli Máté bán 1273-as közgyűléséről tartott előadást; a generalis congregatió a bán saját oklevelébe foglalta a szlavóniai nemesek és várjobbágyok szabadságait és kötelezettségeit. *Glück László* előadásában a szabad királyi városi rangelemelések különböző kérdéseivel foglalkozott. *Mikó Gábor* a 15–16. századi formuláskönyvekben található középkori okleveleket elemezte. *Gedeon Magdolna* előadásában arra mutatott rá, hogy a Habsburg uralkodók a montanisztika területén a nemesi jogokat több vonatkozásban is korlátozták. A befektetők vállalkezési kedvének növelése érdekében a bányarészeket megtestesítő kuxokat egy rendelettel kivonták a ius condivisionis alól: a rendelet szerint a bányarészesek és az uralkodó között hűbéri jogviszony állt fenn, ily módon a kuxokra nem vonatkoztak a magyar törvények, így az ősiség szabályai sem. A bányagazgatás központosítása során kiépített hivatalokban a nemesek csak akkor vállalhattak anyagi felelősséggel járó tisztséget, ha az őket megillető nemesi jogaikról írásban (reverzálisban) lemondtak, és alávetették magukat a bányahatósági eljárásnak; a hivatalt vállaló nemesek feleségei pedig csak akkor kaptak férjük halála után nyugdíjat, ha a férjük vagyonával szemben támasztható követelések rangsorában átadták helyüket a bányahatóságnak.

A színes, gazdag tartalmú tudományos rendezvény ismételten igazolta azt, hogy egy adott korszak jogéletéről, társadalmi jelenségeiről sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, ha a témát interdiszciplináris nézőpontból közelítjük meg. S ezért nagy szükség lenne több ilyen közös eszmecserére. Kötetünkben az elhangzott előadásoknak a szerkesztett változatát adjuk közre.

Sáry Pál – Viskolcz Noémi

P. SZABÓ BÉLA

A JOGI ÉS POLITIKAI TANULMÁNYOK ÖSSZEFÜGGÉSEI A 17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI PEREGRINUSOK PÉLDÁJÁN*

A mintegy három évtizede a korai újkori „*peregrinatio academica juridica*” kérdéskörében folytatott kutatásaim célja az, hogy – a jelentős módszertani nehézségek ellenére – kísérletet tegyek azon személyek adatainak összegyűjtésére, akik a korai újkorban (1526 és 1780 között) a nyugat-európai egyetemek magyarországi látogatói között joghallgatóként azonosíthatók be.

Alapkérdésként az foglalkoztatott és foglalkoztat, hogy kik voltak azok, akik „haszontalan” jogi ismeretek egyetemeken való megszerzésére pazarolták idejüket és saját, illetve pártfogóik pénzét ezen századokban? „Haszontalan”, hiszen a hazai *communis opinio* szerint a gyakorlati jogéletben, különösen a magánjogi viszonyokban Magyarországon és Erdélyben alkalmazott szokásjog és az egyetemeken elsajátítható összeurópai *ius commune*, majd a német *usus modernus pandectarum*, illetve az elegáns németalföldi jogtudomány és végül a német–osztrák *ius naturale* által átítatott jogi gondolkodás között vélhetően igencsak nagy volt a szakadék.

Ezen törekvések hasznosságának, alapvető befejezhetetlenségének kérdését most félretolva¹ arra szeretnék utalni, hogy – a peregrináció-kutatás utóbbi mintegy húsz évben örvendetesen megnőtt lehetőségeinek kiaknázása mellett – mindig is céлом volt az, hogy az említett időszakban (tulajdonképpen 1590 után) külföldön gyakorlási vagy vizsgacéllal megvédett, sajtó alá került és ismertté vált jogi és politikatudományi *disputatio*kat és *dissertatio*kat is feltárjam, szövegüket megismerjem. A máig összegyűjtött csaknem 120 jogi munkához az idők folyamán – mintegy járulékos haszonként – feltárássra és összegyűjtésre kerülhetett 76 *politica*tudományi vitairat is,² és ezek közül mindösszesen csak négy szövegét nem ismerjük.

Alábbi rövid fejtegetéseimben pusztán azt szeretném megvilágítani, hogy miért is tekinthető fontosnak, hogy a jogi vitairatok mellett a kizárólag a 17. században keletkezett *politica*-tudományi munkáknak is figyelmet szenteljünk.

A rendelkezésemre álló keretek között először elmélettörténeti oldalról kísérlem meg felvázolni a két egyetemi „tudományszaknak” a 17. századi német *universitas*okon tetten érhető kapcsolatát, majd néhány magyarországi *peregrinus* példájával törekszem igazolni és árnyalni ezen „kapcsolat” néhány jellegzetességét.

* A konferencián elhangzott előadás átdolgozott és jegyzetekkel bővített változata. Terjedelmi megfontolások okán az apparátusban csak a legszükségesebb irodalom jelenhet meg.

¹ P. SZABÓ 2016.

² Legutóbb még csak 73 *disputatio politica* listáztatott fel. Vö. P. SZABÓ 2020, 86–115.

1. Jogoktatás a 17. századi birodalmi egyetemeken

A középkori jogtanítási hagyományokat „megszüntetve megőrző” 17. századi német egyetemi jogoktatásnak a fokozott gyakorlatra irányultság mellett módszertanilag az volt a legfontosabb újdonsága, hogy az oktatás egyre inkább elszakadt az egyes római jogi szöveghelyek exegézisétől, fokozatosan szisztematikusabbá vált. A hagyományos, a *Corpus Iuris* könyvei szerint felépülő tanszéki rendszer (karonként 3-6 fizetett *ordinarius*s) lassan felbomlott, és az elsősorban magánjogi irányultságú tananyag mellé új tantárgyak, mindenekelőtt a *ius publicum*, majd a büntetőjog zárkóztak fel.³ A közjog, a római jogból és a hűbérjogból kinőtt tantárgy volt a német jogi karok nagy „újítása” a 17. században.⁴ A tárgyat a magánjognál méltóbbnak és hasznosabbnak tartották a különösen a század elején ismét nagyobb számban az egyetemekre áramló nemesi hallgatók számára.⁵ Éppen ebben az összefüggésben kell utalnunk egy rokon ismeretkör, a szintén a 17. században „divatos” *politica* felemelkedésére.

2. A *politica*-szak fejlődéstörténete⁶

Bár már Melanchton hangsúlyozta a *politica ars* vagy *doctrina politica* szükségességét, s el is helyezte azt a tudományok általa elképzelt épületében a *philosophia practica* keretében (szorosan az *ethica* és *oeconomia* mellé), de az arisztotelészi *politica*, mint szeparált ismeretkör oktatása a 16. század végéig nem, vagy csak sporadikusan tűnt fel a német protestáns egyetemen „tanrendjében”.⁷

A 17. század elejétől azonban jelentősen megváltozott a helyzet, hiszen 1600 körül egy sor birodalmi egyetem statútumaiban megjelentek a *politica*nak szánt „tanszékek” és előadások, s kibontakozott egy „új”, saját szaknyelvvvel, terminológiával, módszertannal és irodalommal rendelkező önálló tudásterület, a *politica*, amely sajátos kérdésfeltevésével, megismerési céljaival el is határolódott más tudásterületektől. A szoros kapcsolat azonban megmaradt a szomszédos tárgyakkal (történelem, etika, különböző egyéb „*artes*” és a jogtudomány), amelyekre tartalmilag épített, illetve amelyekből módszertanilag is profitált – interdiszciplináris nyitottsága révén – a *politica*.

A helyét egyre inkább meglelő politikatudomány korabeli teoretikusai abból indultak ki, hogy a *politica* mintegy királyi diszciplínaként, vezető tudományterületként tud majd bizonyos (észszerű, szakszerű és gyakorlati) választ nyújtani a kor valamennyi közösségi problémájára és kihívására. Az oktatás révén megszerzett normatív, valamint tapasztalati-történeti ismereteire alapozva a *politicus* (a *politica*ban képzett szakember) képes felismerni egy közösség működésének törvényeit, egyrészt az alkotmány és a kormányforma összefüggését, másrészt a közösség létének egyéb keretfeltételeit.⁸

³ WIEACKER 1996, 208–210.; COING 1977, 33–37.; BROCKLISS 1996, 479–486.

⁴ COING 1977, 41–43. A *ius publicum* fejlődéséről részletesen STOLLEIS 1988, 126–265.

⁵ STOLLEIS 1988, 145.

⁶ A kora újkori politikatudomány németországi fejlődésére alapvetők – többek között – a következő munkák: WEBER, 1992; MAIER 1962, 59–116.; BLEEK 2001, különösen 52–65.; PHILIPP 2003. A fejlődés korszakolására vö. PHILIPP 1999, 67–68.

⁷ PHILIPP 1999, 66.

⁸ A *politicus* tanulmányaira részletesen vö. WEBER 1992, 31–42. Vö. még PHILIPP 1999, 75.; DREITZEL 1992, 10.; WEBER 2004.

Már itt fontos megjegyezni, hogy a *politica* mint önálló diszciplína megerősödéséhez jelentősen hozzájárult a 17. század vezető tudományágának tekinthető *iurisprudentia*. A két tudásterület – a dolog természetéből adódóan – szoros, de szinte nemzedékről nemzedékre változó kapcsolatban állt egymással. A *politica* elsősorban hatalomtudomány volt, amely a világi uralom elsődleges céljának a tartós rend és béke megteremtését és biztosítását tekintette, s ez a kora újkori viszonyok között elképzelhetetlen volt az állami hatalom szükségszerűségének elismerése és elméleti apológiája nélkül. Így a *politica* és a *iurisprudentia* osztoztak vizsgálati tárgyukon, hiszen figyelmük középpontjában egyaránt az állam és annak jogrendje állt. Jellemző, hogy a közjog (*ius publicum*) tudománya, vagyis az a jogi diszciplína, amely elsősorban az állam szervezetével, továbbá jogi berendezkedésével foglalkozott, párhuzamosan, szinte ugyanabban az időben fejlődött ki és erősödött meg a német egyetemeken, mint a *politica*.⁹

A tárgybeli közelség miatt – hosszabb távon – a *politicának* elsősorban tartalmilag kellett elhatárolnia magát a jogtudománytól, amit a tudományszak legjelesebb német képviselői azzal kívántak megalapozni, hogy a jogászoknak kizárólag a pozitív jog értelmezését és alkalmazását szánták, míg az áttekintő tudással bíró *politicus* feladatát a normaalkotásban, főként a törvényhozásban látták.¹⁰ A másik oldalról közelítve a jogászok a 17. században a *politicát* nagyjában-egészében a jogtudomány szolgáloányának, vagyis a joghallgatók számára fontos alapozó tárgynak tekintették.

A két tudásterület között nem csupán jelentős tartalmi átfedések voltak, hanem a kérdéses *saeculum*ban a célközönségnek tekinthető hallgatókon is osztozni kényszerültek. A jogtudomány tehát versengő tudományterülete volt a *politicának*, és fordítva.¹¹

Nem felejtendő, hogy a *politica* ekkoriban az *artes*-fakultás feltörekvő területe volt. Ezzel szemben az elsősorban a római jog forrásainak értelmezésén alapuló jogi ismereteket külön karon oktatták, s elvileg a későbbi joghallgatók kötelesek voltak *magisteri* címet szerezni, vagy legalább alapozó „kurzusokat” hallgatni az alsóbb karon.¹² Ezen kurzusok közül leginkább a politikai ismereteket tekintették a jogászképzés propedeutikus jellegű előszobájának,¹³ a politikai tanokat sokan szükséges, az uralomgyakorlás valamennyi formáját figyelembe vevő alapismeretnek, a jogi részletekkel való foglalkozás előfeltételének tekintették.¹⁴

A két szak közötti erőviszony a 17. század elején bizonyos értelemben megváltozott, hiszen megfigyelhető volt a *politica* mint egyetemi szak jelentős előretörése, mivel alkalmasnak látszott arra, hogy a területi államok kialakulása és kiépülése során a gyakorlati vonatkozású, a közösségek létének alapjaira (*status*) vonatkozó ismeretek iránt egyre növekvő igényt kielégítse.¹⁵ S ez a 17. század végéig elfogadott álláspontnak volt tekinthető.

⁹ STOLLEIS 1988, 141–146.; STOLLEIS 1989, 4.; PHILIPP 1999, 69.

¹⁰ PHILIPP 1999, 70.

¹¹ PHILIPP 1999, 69.

¹² BURMEISTER 1974, 184.; RASCHE 2007, 157. és 161.

¹³ STOLLEIS 1988, 116.

¹⁴ STOLLEIS 1988, 121.

¹⁵ STOLLEIS 1988, 116. és 120.; PHILIPP 1999, 67.

Ugyanakkor megállapítható, hogy a század folyamán a *politica* vezető szerepe egyre inkább megkérdőjeleződött, mivel a jogi karokon egy új jogi tudásterület (*Ius publicum imperii Romano-Germanici*) kezdett kibontakozni az éppen nyeregben lévő *politica* határán, és részben abból táplálkozva. Eleinte a *ius publicum* még a *prudentia politica* alárendelt ismeretkörének látszódott, idővel azonban a közjogi kérdések egyre nagyobb teret kaptak a *politica* oktatásában, s minél inkább „eljogiasodtak” a megvitatott kérdések, az ismeretek annál inkább veszíthettek általános érvényességükből.¹⁶ A *politica* és a jogtudomány közeledtek tehát egymáshoz a protestánsok egyetemi fellegráibaiban,¹⁷ ahol a szakok közötti határok a 17. században még nem voltak áthághatatlanok.

A század második felében azonban a *ius publicum*, illetve a *prudentia civilis*, és így a *iurisprudentia* és a *politica* viszonyában is jelentős változások következtek be. A szakok és karok között a korábnál erősebb szeparáció alakult ki.¹⁸ A *politica*-professzorok „leragadtak” a filozófiai karokon a gyakorlati filozófia oktatásánál, amely ismeretkör az arisztotelianizmus tekintélyének csökkenése miatt meglehetősen háttérbe szorult.¹⁹ A „birodalmi publicisták”, a közjog tanárai viszont egyre tekintélyesebbé váltak saját karukon belül is.

A *politica* és a jogtudomány egyetemi oktatásbeli kapcsolatának a kegyelemdőfést aztán – a 17. század utolsó negyedében – az elsősorban Németalföldről átszivárgó *ius publicum universale* (általános közjog) oktatásának megindulása adta meg a német egyetemeken is. Ez az ismeretkör, amelyet a természet- és nemzetközi jog egyik mellékágának tekinthetünk, egy „általános államtannak” minősült, ami fokozatosan feleslegessé tette a joghallgatók számára a társkar *politica*-kurzusainak látogatását.²⁰

3. Hungarus példák

Míg a matrikulák rendkívül hiányos bejegyzéseiből és más forrásokból a 17. századra mintegy 277 jogtanuló *peregrinust* azonosíthatunk, azon személyek identifikálására, akik a korabeli vándordiákok jelentős részét kitevő *artes*-hallgatók között a *politica* tudásvilágával szorosabb kapcsolatba kerültek, csak a vitairatok révén kerülhetett sor. A 76 magyarországi diáktól származó *politica*-*disputatiót*²¹ 71-en védték meg. A jog- és *politica*-tanulás összefüggéseit ezen hallgatók szűk keresztmetszetén keresztül vizsgálhatjuk és hasonlíthatjuk esetleg össze a párhuzamos birodalmi adatokkal.²²

Ha általánosabb képet kívánunk kapni a *politica*- és jogi vitatkozások időbeli megoszlásáról és arányáról az ismert vitairatok között, az alábbiakat kell szem előtt tarta-

¹⁶ STOLLEIS 1988, 120.

¹⁷ PHILIPP 1999, 63.

¹⁸ DREITZEL 1970, 127–128.

¹⁹ PHILIPP 1999, 70.

²⁰ STOLLEIS 1988, 291–297. A németalföldi egyetemeken – a németországi peregrinusok igényeinek kielégítése érdekében – oktatták korábban a *ius publicum imperii Romano-Germanicū* és valószínűleg a neoarisztotelianus *politikát* is. BRÜCKNER 1977, 168–175.; SCATTOLA 2013.

²¹ Az ismertté vált *politica*-vitairatok közül 18 eddig ismeretlen volt a könyvészeti kutatás számára, vagyis nem szerepelnek a nyilvános *Hungarica*-adatbázisokban, az RMK elérhető jegyzékeiben.

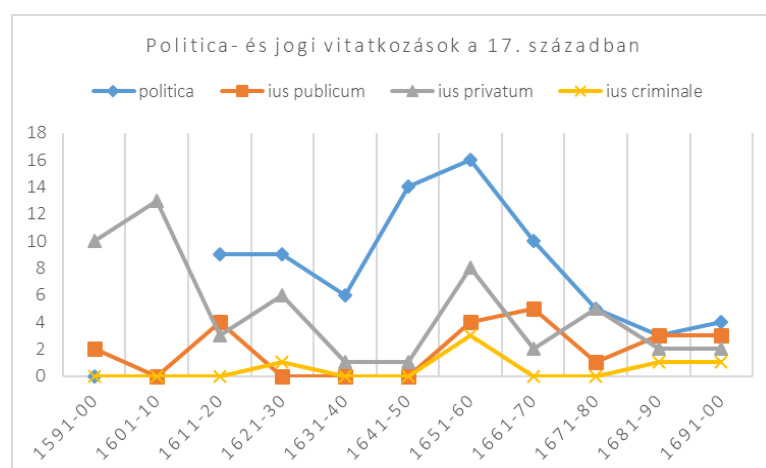
²² PHILIPP 2001.

nunk: a teljesnek éppenséggel nem tekinthető magyarországi bibliográfiák mindmáig felméretlen mennyiségű teológiai vitatkozást mutatnak fel, amelyek százas nagyságrendűre becsülhetők a 17. századra is. Ezzel egyetlen más tudományterület sem vetekedhetett. Mennyiségileg jóval közelebb állnak egymáshoz a jogi (79), orvosi (88) és politikai (76) vitatkozások.

A *disputatiók* számát *decenniumonként* mutató ábrából látható, hogy a politikai és jogi nyomtatványok mennyiségi alakulása bizonyos együttmozgást, míg a *disputationes medicae* mennyiségi alakulása teljesen más fejlődési tendenciát mutatott.

Ha a jogi és politikai *disputatiók* időbeli megoszlását tovább bontjuk, látható hogy a *politica* és *ius publicum* tárgyú vitatkozások számának alakulása szintén bizonyos korrelációt mutat, bizonyítva e rokon tudásterületek iránti érdeklődés meglétét a magánjogi vitatémák bizonyos számbeli többsége ellenére is.

4. Egyéni életpályák vizsgálata

A témánk szempontjából szűkebb keresztmetszetet adó *politica-respondensek* egyetemi és további pályafutásának tanulmányozása és szakmai sorsának nyomon követése alapján – a 71 magyarországi *respondens* mintegy felénél ismerjük az érintett későbbi életpályáját – a diákokat három csoportba lehet besorolni.

1. A magyarországi *politica*-disputánsok egy részénél a vita a bölcsész-*magisteri titulus* megszerzésének folyamatába illeszkedett,²³ s esetleg több, más *artes*-tematikájú irat mellé sorakozott fel az adott *peregrinus* egyetemi pályafutásában. Esetükben a *politica* egy volt azon *artes*-tudásterületek között, amelyekből választhattak, hogy a bölcsész-doktori fokozat elérésének kötelező előfeltételeként az egyetemenként változó számú gyakorló és nyilvános *disputatiót* abszolválják. Ezen hallgatók közül 12-en egyházi pályára léptek, heten pedig tanárként tevékenykedtek otthon vagy külföldi főiskolákon.²⁴

2. Csakúgy mint Birodalom-szerte,²⁵ nálunk is ismertek olyan esetek, midőn az adott hallgató politikai tárgyú vitatkozása egy később jogi tudást feltételező állás betöltésénél az egyetlen kvalifikáló jellegű tanúsítványként jelent meg. Ezen esetekben bár az adott hallgató nem speciálisan a jogtudományok terén tűnt ki a vitairat tanúsága szerint – sőt jogi karra való beiratkozására sincs adat –, de az esetek többségében mégis vélelmezhető, hogy egy *politica-disputatio* a külvilág számára egyértelműen bizonyíthatott egy olyan teljesítményt, ami a *peregrinus* későbbi jogászihivatalnoki pályafutása számára is jelentőséggel bírhatott. A *politica*-vitatkozás által igazolt képesség tehát – fogalmazzunk anakronisztikusan – „jogászi” állások betöltésénél is előnyt jelenthetett,²⁶ vagyis adott esetben a *politica*-tanulmányokat a jogtanulást kiváltó jellegűnek is tekinthették. Így például igazolt későbbi jogtanulás nélkül, de *politica*-vitatkozásukra támaszkodva juthattak magas tisztséghez Johannes Simonius (1622–1669), utóbb nagyszombati polgármester és jelentős országgyűlési krónikás,²⁷ vagy a kismartoni Daniel Gruber († 1658 előtt), aki később Sopronban lett tanácsos.²⁸

²³ Jénában pl. a statútumok nyolc *disputatiót* követeltek meg a *magisteri* vizsga letétele előtt. Persze ezt alig tartották be. Vö. RASCHE 2007, 203–204.

²⁴ Néhány példa: Georg Michaelis [Kassai] (1640–1724) – wittenbergi filozófianár, a bölcsészkar dékánja; Paul Newnachbar (†1667) – a brassói iskola igazgatója; Johann Pilarik – 1693–1709 között besztercebányai tanár, *rector*; Pósházi János (1629–1686) – Sárospatakon, majd Gyulaféheváron tanár; Michael Ritthaler (1641–1685) – modori tanár, majd a wolfenbütteli könyvtár vezetője; Jacob Schnitzlerus (1636–1684) – Wittenbergben tanár, majd a nagyszombati iskola igazgatója, utóbb lelkész; Johann Christoph Lang – 1682–1702 között a pozsonyi iskola *rectora*; Johann Honter (1633–1691) – brassói *rector*, majd városi lelkész; Debreczeni P. János – debreceni tanár, hajdúböszörményi lelkész.

²⁵ PHILIPP 2007.

²⁶ Philipp több ilyen példát is hoz Nördlingen városból. PHILIPP 2007, 133–134. és általánosságban is aláhúzza a tényt: 137. Néhány példa hazai viszonylatban is megerősíti a vélelmet.

²⁷ SZINNYEI 12, 1083–1085.

²⁸ HÁZI 1982, nr. 5845.

3. A birodalmi egyetemekről származó adatok szerint – az egyes hallgatók életpályáját vizsgálva – fontos korreláció figyelhető meg a *politica*-tanulás és a jogi képzettség között. Általánosságban abból indulhatunk ki, hogy a birodalmi egyetemeken politikát hallgatóknak (egyetemenként változóan ugyan, de) hozzávetőleg harmada disputált egy felsőbb karon (elsősorban egy jogi karon) is. Ez főként a polgári származásúaknál fordult elő: egyharmaduk később jogi tanulmányokat is folytatott.²⁹

A magyarországi *politica-respondensekre* is igaz, hogy a bölcsészkaron megvédett politikai tárgyú vitatkozással a tarsolyukban később eredeti egyetemükön, vagy máshol, „felsőbb” karra iratkoztak be. Közülük 28-an (csaknem 40%) joghallgatóként is megjelentek valamelyik német vagy nyugat-európai jogi karon. Egy részük már politikai vitatkozásuk idején is joghallgató volt, mások utóbb iratkoztak be jogásznak. Közülük heten védtek meg a későbbiekben jogi *disputatiót* is. Ez a tény hazai vonatkozásban is alátámasztja a jog- és politikatudomány már jelzett erős kapcsolatát.

a. A jogi és *politica* vitatkozásokon is részt vevő *Hungarusok* közül a legegységesebb példaként a későbbi soproni ügyvéd és polgármester Wilhelm Artner (1602–1657) kínálkozik. Az 1620-as években nem egészen két év alatt háromszor disputált Christoph Besold tübingeni jogászprofesszor elnöklete alatt. Első vitatkozása politikai tárgyú volt, és a magyar államérettel foglalkozott.³⁰ Nem meglepő módon Artner saját szerzőségű országleírásához „*Coronidis Loco*”, további vitaalapul szolgáló 17 vegyes jellegű eldöntendő jogi szakkérdést fűzött. Néhány hónappal később már tételes jogi tudását bizonyította egy a személyesértésekről szóló jogi *disputatióval*,³¹ s rá egy évre pedig jogi doktori vitatkozását tartotta, és ezzel szülővárosából (Christoph Lackner után) másodikként nyerte el a jogászdoktori címet.

Valamivel idősebb kortársa, a későbbi pozsonyi ügyvéd, majd szenátor és főbíró, Jacob Szelleczky († 1641) joghallgatóként előbb Strassbourghban védett meg egy vegyes *politica* és jogi kérdéseket vizsgáló dolgozatot,³² majd magánjogi vitatkozással szerezte meg a mindkét jog doktora címet a '10-es évek közepén Bázelenben.³³

Szelleczky fiatalabb polgártársa, Ferdinand Heindel, aki pozsonyi ügyvédként és fűvészkert tulajdonosként ismert, előbb szintén *politica-disputatiót* védett Strassburgban,³⁴ majd néhány évre rá ugyancsak Bázelenben lett *doctor iuris utriusque*.

Példájuk mutatja, hogy a *politica*-vitatkozások nem pusztán a felsőbb jogi karra való beiratkozás esetleges előfeltételeként letudott kötelező penzumot jelentettek, hanem beleilleszkedhettek egy tudatosan felépített tanulási folyamatba.

b. Ezen példák mellett olyan hazai származású joghallgatókra is utalhatunk, akik éppenséggel nem jogi, hanem politikai vitatkozás révén igazolhatták jártasságukat a szükséges ismeretekben. Ezzel és a jogi karon elsajátított tudásukkal többen jelentős karriert futottak be hazájukba visszatérve. Az ismertebbek között ilyen volt Valentin

²⁹ PHILIPP 2010, 237–238.

³⁰ RMK III. 1366 és 6145 – VD17 23:286281K; P. SZABÓ 2017; GÖNCZI 2005–2007, 304.

³¹ VD17 16:745113S.

³² RMK III. 5950; VD17 3:009926D; Szinnyei 13, 631.

³³ RMK III. 1147.

³⁴ RMK III. 1365; SZINNYEI 4, 631–632.

Franck (1643–1697), utóbb az erdélyi szászok grófja;³⁵ Georgius Poch (1617–1665) későbbi soproni városbíró;³⁶ Michael Reutter (* 1629), későbbi selmeci főbíró,³⁷ valamint Johannes Serpilius (1623–1686), szintén soproni városbíró és jelentős jogi író.³⁸ Peregrinációjuk során bizonyíthatóan jogot hallgattak, szorgalmukat és felkészültségüket itthon azonban nem doktori címmel, vagy egy jogi *disputatio* felmutatásával igazolták, hanem politikai tárgyú vitairattal.

Ezen példálózó névsort kiegészíthetjük két soproni származású joghallgató nevével, akiknek *politica*-vitatkozásait újonnan fedeztük fel. A városuk támogatásával együtt peregrináló két soproni hallgató, Johannes Stainer és Michael Kern, a '20-as évek második felében előbb Tübingenben, majd Strassbourgban matrikuláltak. Utóbbi helyen joghallgatóként jelentek meg az anyakönyvben. Tübingenben mindketten *politica*-vitatkozáson voltak *respondens*ek Johannes Geilfus logikaprofesszor elnökle mellett, aki a vitatkozásokat utóbb összegyűjtve ki is adta.³⁹ Stainer ugyanezen professzor segítségével egy másik politikai vitatkozáson is főszerepet vállalt, és ehhez kiegészítésül jogi kérdéseket fűzött „*Q[uestiones] Actuarii loco adjecta*”.⁴⁰

Stainer – akinek apja a város egyik vezetője volt – utóbb maga is *vormund*, majd belső tanácsos lett a Lővérek alatt,⁴¹ míg Kern később modori városi jegyző, majd rövid ideig soproni ügyvéd és a külső tanács tagja volt.⁴²

Stainer és Kern tübingeni beiratkozása előtt adták ki egyébként a württembergi városban Christoph Lackner, soproni polihistor városvezető *Aphorismi politici* című munkáját, ami közvetett hatással lehetett az ifjak tanulmányaira is.

Szintén újonnan felfedezett *Hungarica*-nyomtatványnak tekinthetjük azokat a beszercei származású Johann Hendel joghallgató⁴³ mint *respondens* által Königsbergben megvédett *thesise*ket, amelyek a *praeses*, Andreas Gartzaeus pomerániai *magister* egy gyűjteményes kötetében lelhetők fel.⁴⁴

³⁵ VD17 12:164229P; SZINNYEI 3, 720.

³⁶ RMK III. 1465.; VD17 14:065932G; HÁZI 1982, nr. 1306.

³⁷ RMK III. 1742. SZINNYEI 9, 841.

³⁸ RMK III. 1654. és 6265.; VD17 14:651373A; HÁZI 1982, nr. 10198.

³⁹ [Johann Stainer]: Exercitatio I. De Civitatvm Prima Origine et Constitvtione. In: *Opusculvm Politicvm In quo Civilis et Architectonica Prudentia*, succinctè proposita, exhibitur. Cura Johannis GEILFUSI Organi Aristotelici Professoris Tubing. In fine addita est, Dan. HEINSII, de Servitute Naturale, accurata epistola, Tvbingae, Typis Philiberti Brunnii, Anni MDCXXVIII. – [Michael Kern]: Exercitatio VI. De Belli Pacisque Jure. In: *Opusculvm Politicvm...*, 121–144. Lelőhely: BSB (München) – J.pract. 41/1. 1–24.

⁴⁰ *Dissertatio Politica De Praemiis Et Poenis*, Quam Divinâ affulgente Gratiâ Sub Praesidio Dn. Johannis GEILFUSI, Organi Aristotelici in Almâ Tubingensi Academia Professoris, Praeceptoris ac Fautoris sui summè observandi. Publico Examini subijcit Johannes STAINER Oedenburgensis Ungarus. Ad diem XXIX. Martij. Tubingae Typis Theodorici Werlini Typofusoris. Anno. MDCXXIIX. Lelőhely: LB Stuttgart Jur. Diss. 5278.

⁴¹ HÁZI 1982, nr. 10448.

⁴² HÁZI 1982, nr. 2352.

⁴³ LATZKOVITS 2003–2020, nr. 4290.

⁴⁴ [Johann HENDEL]: Libri quarti disputatio III. de rebus rempubl. adjuvantibus. In: M. Andreae GARTZAEI: *Disputationes XXXII., Schönbornerianae, Amplissimae Regiomontanae Philosophicae Facvltatis Consensu privatim habitae*, [Regiomontum], 1648, – VD17 12:175654Z.

A magyarországi *disputatiók* között tallózva végül igazolva láthatjuk azt is, hogy a közjogi és a politikai vitatémák tárgybeli rokonságot és átfedést mutathattak. A nemes-ség privilegizált helyzetének kérdése, vagy a háború, valamint a háború és béke jogá-nak problémaköre éppúgy lehetett egy jogi, mint egy politikai vitairat témája, ezáltal is aláhúzva a két tudáskör közötti szoros kapcsolatot, amiről jelen keretek között csak nagyon vázlatos áttekintést adhattam.

Bibliográfia

BLEEK 2001

Wilhelm BLEEK: *Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland*. München, C.H. Beck, 2001.

BROCKLISS 1996

Laurence BROCKLISS: Lehrpläne. In: *Geschichte der Universität in Europa. II. Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*. Hrsg. Walter RÜEGG. München, C.H. Beck, 1996, 451–494.

BRÜCKNER 1977

Jutta BRÜCKNER: *Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht: Ein Beitrag zur Geschichte der Politischen Wissenschaft im Deutschland des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts*. München, C.H. Beck, 1977.

BURMEISTER 1974

Karl Heinz BURMEISTER: *Das Studium der Rechte im Zeitalter des Humanismus im Deutschen Rechtsbereich*. Wiesbaden, Pressler, 1974.

COING 1977

Helmut COING: Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm. In: *Handbuch der Quellen und Literatur neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Neuere Zeit (1500–1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts. II/1. Wissenschaft*. Hrsg. Helmut COING. München, C.H. Beck, 1977, 3–102.

DREITZEL 1970

Horst DREITZEL: *Protestantische Aristotelismus und absoluter Staat. Die Politica des Henning Arnisaenus (ca. 1575–1636)*. Wiesbaden, F. Steiner, 1970.

DREITZEL 1992

Horst DREITZEL: *Absolutismus und ständische Verfassung in Deutschland: Ein Beitrag zu Kontinuität und Diskontinuität der politischen Theorie in der frühen Neuzeit*. Mainz, von Zabern, 1992.

GÖNCZI 2005–2007

Katalin GÖNCZI: Tübinger juristische Dissertationen und ihr Beitrag zum öffentlichen Recht Ungarns im 17. Jahrhundert, *Ungarn-Jahrbuch* 28 (2005–2007), 301–308.

HÁZI 1982

HÁZI Jenő: *Soproni polgársaládok 1535–1848*. 1–2., Budapest, Akadémiai, 1982.

LATZKOVITS 2003–2020

LATZKOVITS Miklós: *Inscriptiones Alborum Amicorum*. 2003–2020.

Internet: iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=home, letöltés: 2020. 02. 20.

MAIER 1962

Hans MAIER: Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten vornämlich vom 16. bis 18. Jahrhunderts. In: *Wissenschaftliche Politik. Eine Einführung in Grundfragen ihrer Tradition und Theorie*. Hrsg. Dieter OBERNDÖRFER. Freiburg am Breisgau, Verlag Rombach, 1962, 59–116.

P. SZABÓ 2016

P. SZABÓ Béla: Egy be nem végzett feladat: külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban. *Iustum Aequum Salutare* 12/1. 2016, 111–120.

P. SZABÓ 2017

P. SZABÓ Béla: Hungarológiai munkácska jogtudományi hangsúlyokkal a 17. század első feléből. *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények* 8/1. 2017, 147–165.

P. SZABÓ 2020

P. SZABÓ Béla: *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században (Magyarországiak politikatudományi disputációi)*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020.

PHILIPP 1999

Michael PHILIPP: Die frühneuzeitliche Politikwissenschaft im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Schulen in der deutschen Politikwissenschaft*. Hrsg. Wilhelm BLEEK – Hans J. LIETZMANN. Opladen, Leske + Budrich, 1999, 61–78.

PHILIPP 2001

Michael PHILIPP: Politische Dissertationen im 17. Jahrhundert. In: *Promotionen und Promotionswesen an deutschen Universitäten der Frühmoderne*. Hrsg. Rainer A. MÜLLER. Köln, SH-Verlag, 2001, 21–44.

PHILIPP 2007

Michael PHILIPP: Berufsperspektiven von Politikstudenten des 17. Jahrhundert. In: *Bilder – Daten – Promotionen: Studien zum Promotionswesen an deutschen Universitäten der frühen Neuzeit*. Hrsg. Hans-Christoph LIESS – Rüdiger vom BRUCH. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2007, 126–149.

PHILIPP 2010

Michael PHILIPP: Politica und Patronage. Zur Funktion von Widmungsadressen bei politischen Dissertationen des 17. Jahrhunderts. In: *Disputatio 1200–1800. Form, Funktion und Wirkung eines Leitmediums universitärer Wissenskultur*. Hrsg. Marion GINDHART – Ursula KUNDERT. Berlin, Degruyter, 2010, 231–268.

RASCHE 2007

Ulrich RASCHE: Die Deutschen Universitäten und die ständische Gesellschaft. Über institutionengeschichtliche und soziökonomische Dimensionen von Zeugnissen, Dissertationen und Promotionen in der Frühen Neuzeit. In: *Bilder – Daten –*

Promotionen. Studien zum Promotionswesen an deutschen Universitäten der frühen Neuzeit. Hrsg. Hans-Christoph LIESS – Rüdiger VOM BRUCH. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2007, 150–273.

RMK III.

Régi Magyar Könyvtár III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve 1–2. Szerk. SZABÓ Károly – HELLEBRANT Árpád. Budapest, MTA, 1896–1898.

SCATTOLA 2013

Merio SCATTOLA: Von der prudentia politica zur Staatsklugheitslehre. Die Verwandlungen der Klugheit in der praktischen Philosophie der Frühen Neuzeit. In: *Phronêsis – Prudentia – Klugheit: Das Wissen des Klugen in Mittelalter, Renaissance und Neuzeit – Il sapere del saggio nel Medioevo, nel Rinascimento e nell'età moderna.* Ed. Alexander FIDORA – Andreas NIEDERBERGER – Merio SCATTOLA. Porto, Brepolis, 2013 (Textes et Etudes du Moyen Âge, 68.), 227–259.

STOLLEIS 1988

Michael STOLLEIS: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Erster Band: Reichspublizistik und Politikwissenschaft.* München, C.H. Beck, 1988.

STOLLEIS 1989

Michael STOLLEIS: Tradition und Innovation in der Reichspublizistik nach 1648. In: *Tradition, Norm, Innovation. Soziales und literarisches Traditionsverhalten in Deutschland.* Hrsg. Wilfried BARNER. München, Oldenbourg, 1989, 1–17.

SZINNYEI

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái, I–XIV.* Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.

VD17

Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts – www.vd17.de.

WEBER 1992

Wolfgang E. J. WEBER: *Prudentia gubernatoria. Studien zur Herrschaftslehre in der deutschen Politischen Wissenschaft des 17. Jahrhunderts.* Tübingen, Niemeyer, 1992 (Studia Augustana 4.).

WEBER 2004

Wolfgang E. J. WEBER: Die Erfindung des Politikers. Bemerkungen zu einem gescheiterten Professionalisierungskonzept der deutschen Politikwissenschaft des ausgehenden 16. und 17. Jahrhunderts. In: *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts.* Hrsg. Elise SCHORN-SCHÜTTE. München, R. Oldenbourg, 2004, 347–370.

WIEACKER 1996

Franz WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1996.